

ΤΑ ΑΛΕΞΙΦΑΡΜΑΚΑ ΤΟΥ ΝΙΚΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΚΟΛΟΦΩΝΙΟΥ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΥΤΕΚΝΙΟΥ

Τα Αλεξιφάρμακα του Νίκανδρου του Κολοφώνιου¹ σώζονται σε 22 χειρόγραφα που χρονολογούνται από τον 10ο μέχρι τον 16ο αιώνα. Μετά από εξαντλητική αντιβολή και ταξινόμηση των χειρογράφων αυτών² οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι από αυτά 12³ είναι χρησιμοποιήσιμα, καθώς και στον καταρτισμό ενός στέμματος, όπου σημειώνονται και οι χαμένοι χρίκοι της παράδοσης.

Από την άλλη μεριά, η έμμεση παράδοση μας δίνει έναν πολύ παλαιότερο μάρτυρα, μια παράφραση, που οφείλουμε στον «σοφιστή» Ευτέκνιο⁴, άνδρα λόγιο, για τον οποίο οι πληροφορίες μας είναι πενιχρότατες. Αυτό που γνωρίζουμε με ασφάλεια είναι ότι παρέφρασε τα Θηριαχά και τα Αλεξιφάρμακα του Νίκανδρου (και ίσως τα Αλιευτικά του Οππιανού και τα Ιχευτικά του Διονύσιου), και ότι μπορεί να χρονολογηθεί το αργότερο στο δεύτερο μισό του πέμπτου αιώνα, αφού το χειρόγραφο που σώζει τις παραφράσεις είναι ο *Vindobonensis medicus graecus 1*, ο περίφημος Βιενναίος κώδικας του Διοσκουρίδη, που χρονολογείται στα τέλη αυτού του αιώνα, και πάντως όχι αργότερα από το 512 ή 513⁵. Έχουμε, λοιπόν, στη διάθεσή μας έναν έμμεσο μάρτυρα του κειμένου των Αλεξιφαρμάκων που χρησιμοποίησε ο Ευτέκνιος και που πρέπει να

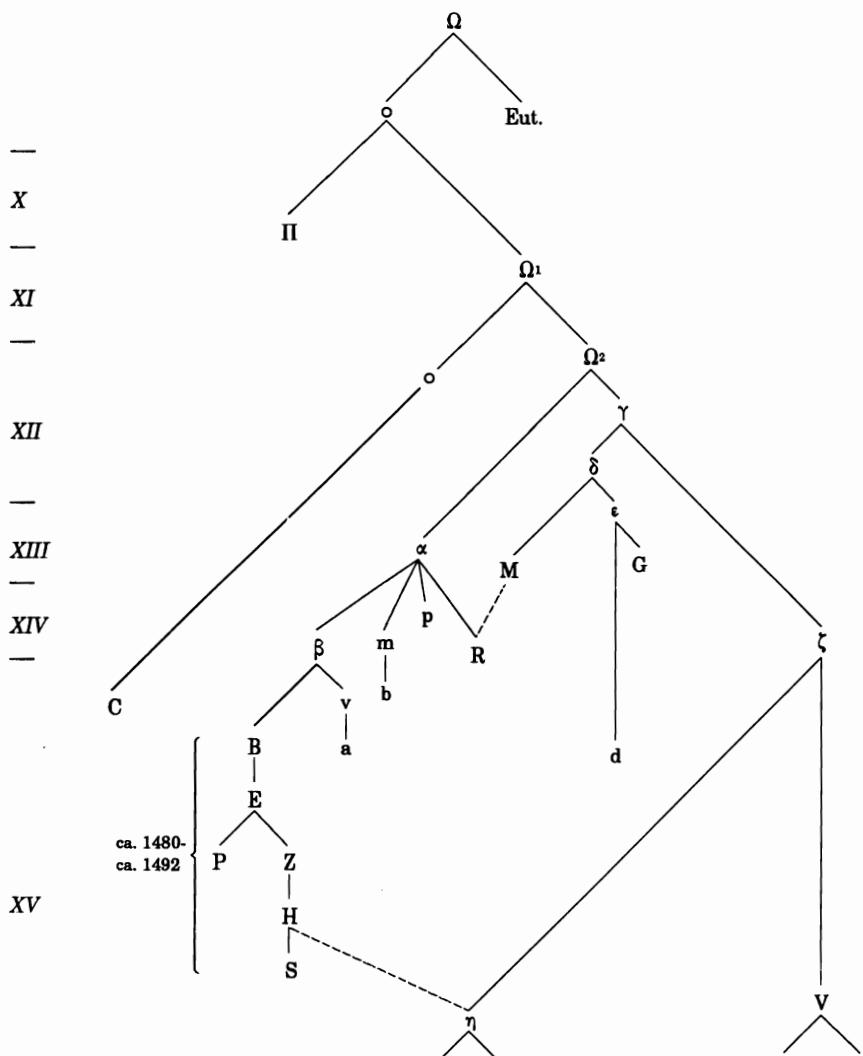
1. Ο Νίκανδρος έζησε, όπως γενικά πιστεύεται, στα μέσα του δεύτερου αιώνα π.Χ.: βλ. G. Pasquali, «I due Nicandri», *SIFC* 20 (1913) 55-111. Η χρονολόγηση όμως αυτή μπορεί να μετατεθεί και κατά έναν αιώνα νωρίτερα: βλ. I. Cazzaniga, «L'Inno di Nicandro ad Attalo I (fr. 104): ese-gesi e problematica», *PP* 27 (1972) 382 κ.ε.

2. Τα χειρόγραφα τα οποία σώζονται είναι επί τόπου είτε σε μικροταινίες, εκτός από τον *Mosquensis Pak. N. 1791 - K* (ολιμ *Dresdensis Da 24*), τέλ. 16ου αι.

3. *Parisinus suppl. gr. 247* (= Π), 10ος αι.: *Vaticanus gr. 2291* (= C), 15ος αι.: *Leidensis Perizon. gr. F7A* (= B), περ. 1480: *Marcianus gr. 477* (coll. 879) (= v), περ. 1450: *Laurentianus Plut. 91,10* (= m), 14ος αι.: *Parisinus gr. 2403* (= p), τέλ. 13ου αι.: *Riccardianus 56* (= R), 14ος αι.: *Lau-rentianus 32, 16* (= M), περ. 1280: *Goettingensis phil. 29* (= G), μέσα 13ου αι.: *Ambrosianus gr. 315* (E 112 sup.) (= d), 15ος αι.: *Marcianus gr. 480* (coll. 589) (= V), προ 1468: *Ambrosianus gr. 554* (N 150 sup.) (= f), 16ος αι.: *Ptooschētouμe σ' αυτά και την editio princeps* (= Ald), 1499.

4. M. Παπαθωμόπουλος, *Εύτεκνίου Παραφράσεις εἰς τὰ Νικάνδρου Θηριαχά καὶ Ἀλεξιφάρμακα*, Ιωάννινα 1976, όπου και παραπέμπουμε πρβ. και M. Geymonat, *Eutecnii Paraphrasis in Nicandri Alexipharmacis*, Μιλάνο 1976.

5. Παπαθωμόπουλος, *Εύτεκνίος*, σσ. vii-x.

Στέμματα χωδίκων

ήταν του πέμπτου αιώνα, ίσως και παλαιότερο. Η απόπειρα ανίχνευσης στοιχείων αυτού του χαμένου χειρογράφου μέσα στην Παράφραση μπορεί να ξενίζει, αλλά τα 500 τουλάχιστον χρόνια που το χωρίζουν από τον αρχαιότερο άμεσο μάρτυρα (Π) αποτελούν πειρασμό για τον ερευνητή. Μια «αντιβολή» της Παράφρασης με το χείμενο των Αλεξιφαρμάκων θα μπορούσε να μας αποκαλύψει,

έστω εν μέρει, το έμμετρο κείμενο που χρησιμοποίησε ο άγνωστος αυτός λόγιος. Το μικρότερο χέρδος που θα προέχυπτε από μια τέτοια απόπειρα θα ήταν η ενίσχυση ορισμένων γραφών της άμεσης παράδοσης που φαίνεται ότι είναι ορθές.

Ας μας επιτραπεί να σημειώσουμε ότι μέχρι σήμερα δεν έχει επιχειρηθεί κατά τρόπο συστηματικό μια τέτοια ανίχνευση. Παλαιότερα, ο J. G. Schneider στις παρατηρήσεις του για τα Αλεξιφάρμακα⁶, όπου παραθέτει διάσπαρτη σχεδόν όλη την Παράφραση του Ευτέχνιου, προσπάθησε σε δεκαοκτώ περιπτώσεις να εντοπίσει σ' αυτήν λανθάνουσες γραφές που διάβασε ο παραφραστής στο χειρόγραφό του.

Σε τέσσερις από αυτές⁷ διαπιστώνει συμφωνία του Ευτέχνιου με γραφές της άμεσης παράδοσης, αν και η Παράφραση, κατά τη γνώμη μας, δεν επιτρέπει τέτοιες διαπιστώσεις, διότι ο Ευτέχνιος θα μπορούσε να είχε αποδώσει το κείμενο κατά τον ίδιο τρόπο ακόμη και αν είχε υπόφη του άλλη γραφή.

Σε έξι περιπτώσεις ο J. G. Schneider νομίζει ότι ο Ευτέχνιος διάβασε γραφές που δεν σώζουν τα χειρόγραφα⁸. Και εδώ όμως καμία από τις αντίστοιχες αποδόσεις του Ευτέχνιου δεν προϋποθέτει απαραίτητα χάποια γραφή διαφορετική από αυτή της άμεσης παράδοσης, αφού ο Ευτέχνιος μπορεί να παρέφρασε ελεύθερα ή και να παρανόησε το κείμενο⁹. Ας σχολιάσουμε μία μόνο από αυτές τις διαπιστώσεις:

Αλεξ. 79-81¹⁰

ἀμφὶ καὶ δλχὸς
τέτρηχε γλώσσης, νέατος δὲ ὑποκάρφεται ἰσθμός,
ξηρὰ δὲ ἐπιλλύζων ὀλοῇ χελλύσσεται ἄτη.

Ευτέχν. (59, 16 χ.ε.): ή τε γλῶττα ὑποφλεγομένη ξηρὰ καθίσταται, καὶ τὸ φθέγμα πρόεισι τετριγὸς καὶ βαρύ, τά τε λεγόμενα παρίσθμια αὐτινόμενα κατὰ πολὺ τοῦ κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν εἰς λήθην ἔρχεται.

J. G. Schneider: Quasi legisset [sc. Eutecnius] τέτριγε, nisi est error in Eutecniī scriptura.

Εδώ όμως η φράση καὶ τὸ φθέγμα πρόεισι τετριγὸς καὶ βαρύ μπορεί να εί-

6. J. G. Schneider, *Nicandri Alexipharmacata*, Halae 1792.

7. έξιμενοι (στ. 11), σ. 83 – Παράφρ. 55, 16 χ.ε.: κεῖνό τις ἐνδέξηται (στ. 250), σ. 156 – Παράφρ. 68, 18· ἀμέλξας (στ. 428), σ. 216 – Παράφρ. 76, 18· ἀποπνεῖον (στ. 524), σ. 247 – Παράφρ. 80, 20.
8. τέτρηγε (στ. 80 τέτρηχε), σ. 104 – Παράφρ. 59, 16 χ.ε.: κεδάει (στ. 125 πεδάει), σ. 120 – Παράφρ. 62, 17 χ.ε.: ὥδρωψ (στ. 246 "Υδρης"), σ. 151 – Παράφρ. 68, 14 χ.ε.: ἐγχλασθέντος (στ. 317 ἐμπλασθέντος), σ. 176 – Παράφρ. 71, 10 χ.ε.: Δηοῦς (στ. 450 Δηοῖ), σ. 223 – Παράφρ. 77, 18 χ.ε.: χλιαροῖ ... ἵσχοι (στ. 501 χρωσσοῖ ... ἵσχη), σ. 241 – Παράφρ. 80, 2 χ.ε.

9. Βλ. παραχώτω σ. 265.

10. Παραπέμπουμε στην τελευταία έκδοση του Νίκανδρου: A. S. F. Gow και A. F. Scholfield, *Nicander, The poems and poetical fragments*, Καίμπριτζ 1953.

ναι παραφραστική προσθήκη που συμβάλλει στην ερμηνεία των δύο στίχων. Με άλλα λόγια: «η γλώσσα είναι τραχιά ... βγάζει φλέγματα ξερά και βήχει συνεχώς [και ο Ευτέχνιος προσθέτει:] γι' αυτό και η φωνή του βγαίνει βαριά και 'τρίζει'. Ακόμη είναι πολύ πιθανό η φράση με τη μετοχή τετριγός να οφείλεται στη μετοχή ἐπιλίζων, που ο Ευτέχνιος εξέλαβε ως ἐπιλίζων με τη σημασία του σίζω.

Συμφωνούμε όμως με οκτώ από τις διαπιστώσεις του J. G. Schneider, όπου η Παράφραση συμφωνεί με λίγα ή πολλά χειρόγραφα, ή ακόμη και με άλλους έμμεσους μάρτυρες (Σ και Et. Magn.).¹¹

Αλλά και στη νεότερη βιβλιογραφία, απ' όσο γνωρίζουμε, μόνο στις υποσημειώσεις της μετάφρασης των Αλεξιφαρμάκων από τον Jacques¹² βρίσκουμε τέσσερις αναφορές στον Ευτέχνιο (στ. 135, 412, 429, 479), από τις οποίες μόνο οι δύο πρώτες συνιστούν προσάθεια σχετική με το θέμα μας¹³. Ακόμη, είναι πιθανό, όχι όμως και αποδείξιμο, ότι κάποιες διορθώσεις φιλολόγων είχαν ως αφετηρία τους την Παράφραση του Ευτέχνιου¹⁴.

Ας αρχίσουμε την έκθεση των διαπιστώσεών μας¹⁵ από τις οκτώ περιπτώσεις όπου η Παράφραση, συμφωνώντας με ολόχληρη την άμεση παράδοση, αντιτίθεται σε εικασίες και διορθώσεις που έχουν προταθεί, καθώς και στη μεταφορά ή αθέτηση στίχων:

Στ. 256 κ.ε. Ο Ευτέχνιος διάβασε ένα κείμενο με τη σειρά των στίχων που μας παραδίδουν τα χειρόγραφα, και όχι μ' αυτή που πρότειναν ο Bentley (257, 256, 259, 258) και ο Gow (257, 259, 258). Παραθέτουμε τους σχετικούς στίχους και την Παράφρασή τους:

11. ἔμπλάσσεται (στ. 79), σ. 104· ἔλλοτε δ’ ἵσον (στ. 309), σ. 173· χιληγόνου (στ. 424), σ. 216, που ο ίδιος πρότεινε από Et. Magn. και Σ v.l., και που αργότερα υποστηρίχτηκε και από το Π· ἔμυσάξατο (στ. 482), σ. 233 κ.ε.: λαπαρή (στ. 500), σ. 240· ἵσχη (στ. 567), σ. 272· λαχειδέος (στ. 568), σ. 273· στ. 616-628 (σ. 257), αθετούμενοι, που ο Ευτέχνιος δεν παραφράζει. Ας σημειώσουμε εδώ ότι ο J. G. Schneider δεν υιοθέτησε τρεις από αυτές τις γραφές, αν και φαίνεται ότι δίνουν καλύτερο κείμενο: ἔμυσάξατο (στ. 482, διόρθωση Bentley); λαπαρή (στ. 500, διόρθωση O. Schneider); ἵσχη (στ. 567, γραφή που υποστηρίζεται και από τα Σχόλια, και που την είχε προτείνει ο Bentley και την υιοθέτησε ο O. Schneider [βλ. O. Schneider, Nicandrea, Theriaca et Alexipharmacata ..., Λειψία 1856, ad loc., στο χριτικό υπόμνημα του οποίου οφείλουμε τις πληροφορίες μας για τον Bentley]). Για τα Σχόλια (Σ) στα Αλεξιφάρμακα παραπέμπουμε στην έκδοση του M. Geymonat, Scholia in Nicandri Alexipharmacata cum glossis, Μιλάνο 1974.

12. Jean-Marie Jacques, «Les "Alexipharmiques" de Nicandre», REA 5 (1955) 5-35.

13. Τη μία από αυτές τη σύγητάμε παρακάτω (σ. 265).

14. Βλ. παρακάτω τις περιπτώσεις του O. Schneider (σημ. 60) και, ίσως του Bentley (σ. 264 για τον σ. 482).

15. Θεωρήσαμε ότι η ομαδοτοίηση των διαφόρων περιπτώσεων είναι ο καλύτερος τρόπος παρουσίασης, διότι έτσι προσφέρονται κατευθείαν τα συμπεράσματα της έρευνας, ενώ μια παρουσίαση κατά την αριθμητική σειρά των στίχων και μια τελική αποτίμηση θα ανάγκαζε ίσως τον αναγνώστη να ανατρέξει στις διάφορες περιπτώσεις.

Αλεξιφάρμακα (256-259)

πρῶτον ἔρεπτόμενον, μετέπειτα δὲ λοιγέι συρμῷ
ρίζοθεν ἐλκωθέντα, κακὸν δ' ἀποήρυγε δειρῆς
ώς εἴ τε κρεάων θολερὸν πλύμα χεύατο δαιτρὸς
σὺν δέ τε καὶ νηδὸς μεμιασμένα λύματα βάλλει.

Παράφραση (68, 28 χ.ε.)

καταποθὲν μὲν οὖν τὸ φάρμακον τοῦτο
τὸν στόμαχον

εὐθὺς εἰς ἔλχωσιν φέρει· ἐμεῖ δ' οὖν πο-
νηρὸν δ τοιοῦτος
καὶ ὑφαιμόν τε, ὡς δόξειεν ἄν τις χροιᾶς
τὸ ὅδωρ τοῦτο εἶναι κρεῶν πλυθέν-
των ἐν αὐτῷ.
[ακολουθούν 4 στίχοι ἀσχετοί με το
κείμενο]

καὶ τὰ περιττώματα ὁμοίως τῆς γα-
στρὸς συναναφυρέντα τῇ ἔξω διὰ τοῦ
στόματος πορεύεται.

Μας φαίνεται λογικό ο Νίκανδρος με τους στίχους 255-258 ν' αναφέρεται
σε ό,τι αποβάλλεται από το στομάχι και στη συνέχεια, με το στίχο 259, σε ό,τι
αποβάλλεται από την κοιλιά.

Στ. 396: τήθη τε γεραιόμενα μνίοισι. Σχεδόν όλα τα χειρόγραφα φέρουν
γεραιόμενα (γεραίομεν ἀμνίοισι C, γραιόμενα M). Τον αμάρτυρο αυτὸν τύπο
αντικατέστησε ο O. Schneider με το γεραιρόμενα («ex emend. Toup in Suid.
et Hes.: γεραίρει· τέρπει»). Η Παράφραση ὄμως (αὔξεται δὲ ἄρα καὶ τρέφεται
ἐν τοῖς βρύοις ταῦτα, 75, 5 χ.ε.) δείχνει ότι ο Ευτέκνιος διάβασε γεραιόμενα:
αυτά που μεγαλώνουν και γηράσκουν ανάμεσα στα βρύα (αὔξανόμενα ἐν τοῖς
βρύοις, Σ 396C). Ο Νίκανδρος, κατά τη γνώμη μας, δεν θα δίσταζε να πλάσει
το ρήμα γεραιόμαται (<γεραιός· πρβ. γραιόμενα του M, που είναι χειρόγραφο
του Μάξιμου Πλανούδη· πρβ. ακόμη το σπανιότατο ρήμα ἰσαίομαται [<ἰσαῖος
Θηρ. 360] που χρησιμοποιεί ο Νίκανδρος [Αλεξιφ. 399, απόσπ. 74, 56], κα-
θώς και το χεραίομαται [Αλεξιφ. 178, 511]).

Στ. 454: ἐνθλίβοις, μαλλὸν βαθὺν κεκορημένον ἔλκοις. Ο Gow διορθώνει
σε ἔλκοι, ακολουθούμενος από τον Jacques, ενώ η White¹⁶ δεν δέχεται τη διόρ-
θωση. Τα ρήματα σε δεύτερο πρόσωπο που διαβάζουμε στην Παράφραση (ρόδα
ἀποθλίβων ... ἐνσταζε ... μᾶλλον δὲ ἔριον ἀποβρέχων εἰς ἔλαιον ρόδων ἐπιτίθει
πλῆρες τῷ στόματι, 77, 21 χ.ε.), δείχνουν ότι ο Ευτέκνιος διάβασε ἔλκοις.

Στ. 479. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν ἐφωμάρτησεν ... κρίσις οὔρων. Ο
Gow υιοθέτησε τη διόρθωση του Page ρύσις¹⁷ λόγω του οὔρων ἀνυται ρύσις του
στ. 599. Από την Παράφραση ὄμως (τῶν οὔρων ἔκκρισις γίγνεται, 78, 27 χ.ε.)
φαίνεται ότι ο Ευτέκνιος διάβασε κρίσις. Εξάλλου, γιατί ένας αντιγραφέας θα

16. H. White, *Studies in the Poetry of Nicander*, Άμστερνταμ 1987, σσ. 98-99.

17. Ο Jacques τη βρίσκει δελεαστική, ενώ η White (σ. 98 χ.ε.) και πάλι διαφωνεί, παρα-
πέμποντας στα σύνθετα διά- ἐπί- πρό- ἔκκρισις και στο ρήμα κρίνειν (= ἔκκρινειν) των Αλιευτικών
του Οππιανού (1. 484).

αντικαθιστούσε το ευκολότερο ρύσις με το δυσκολότερο χρίσις;

Στ. 556α. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν αυτόν τον στίχο:

Αλεξιφάρμακα

Παράφραση (81, 29)

555 ρίζα τε χαλβανόεσσα καὶ ὥεα θιβρὰ χελύνης

556 ἀλθαίνει, τόθ' ὑπερθε πυρὸς ζαφέλοιο κεραίης·

556α ἀλθαίνει καὶ γέντα συὸς φλιδῶντος ἀλοιφῆς ἔτι μὴν καὶ σὺς θεραπεύει τὰ ἔχ-

γονα¹⁸

557 ἀμμίγδην ἀλίοιο καθεψηθέντα χελύνης

558 γυνίοις, ἢ τ' ἀκιρῆσι διαπλώει πτερύγεσιν

559 ἄλλοτε δ' οὐρέίς κυτιστνόμου ἢν τ' ἀκάκητα

560 αὐδήσεσσαν ἔθηκεν ἀναύδητον περ ἐοῦσαν

Ἐρμείης·

556 τόθ' ὑπερθε corr. Jacques: τότε νέρθε ΠC τότ' ἔνερθε Ω²; cf. v. 206 ὑπὲρ πυρός.

Τον στίχο όμως τον αθετούν οι J. G. Schneider και O. Schneider. Ο πρώτος δεν τον αριθμεί ούτε αιτιολογεί την απόφασή του, ενώ ο δεύτερος τον αριθμεί (ως 557· αριθμεί όμως ως 560^b τον στίχο 560 αὐδήσεσσαν ... ἐοῦσαν) και τον αθετεί, διότι διαταράσσει τη δομή του κειμένου («nam ἔνερθε πυρὸς sine καθεψηθέντα intelligi nequit»), πράγμα λογικό, αφού ο O. Schneider διαβάζει τοτὲ νέρθε πυρὸς κεραίης. Ακόμη, υποφιάζεται ότι κάποιος προσέθεσε τον στίχο μιμούμενος τον στ. 62 (καὶ τε βοὸς νέα γέντα περιφλίοντος ἀλοιφῆς). Η ομοιότητα όμως αυτή δεν είναι αρκετή για να δικαιολογήσει την αθέτηση, όπως ήδη έχει παρατηρήσει ο Gow¹⁹, ο οποίος από τη μεριά του αριθμεί τον στίχο ως extra numerum (556α) και διορθώνει κεραίης, και όχι κεραίης. Έτσι, μετά τις διορθώσεις του Gow και του Jacques, καθώς και το γεγονός ότι ένα αρχαίο χειρόγραφο, όπως αυτό που χρησιμοποιήσε ο Ευτέκνιος, έφερε τον στίχο, δεν θεωρούμε φρόνιμη την αθέτησή του.

Στ. 568: ἡ ἔτι καὶ κωφοῖο λαχειδέος (sc. φρύνοιο). Τα περισσότερα χειρόγραφα παραδίδουν λαχειδέος (κωφλαχιδέος B, λεχειδέος MR)²⁰, ενώ ερευνητές και εκδότες υποφιάζονται λασειδέος (Gesner), λοχειδέσιν ή λοχειάσιν (J. G. Schneider), λαχνειδέος (Geymonat)²¹. Η λέξη, ένα ἄπαξ, είναι πράγματι δυσερμήνευτη, όσο και η λέξη λάχεια από την οποία πιθανολογείται ότι παράγεται. Στα Σχόλια έχουν ήδη καταγραφεί τρεις ερμηνείες: λαχειδέος· δασέος ..., ἢ ώς οἰεται Τζέτζης, πρασινίζοντος, λαχανοειδέος καὶ ἐν συγχοπῇ λαχειδέος. ἄλλως λαχειδέος· τοῦ δασέος, ἢ μικροῦ, ἐὰν ἐλαχειδέος (568b). Το επίθετο λοι-

18. Για το ἔχγονα βλ. παρακάτω σ. 263 για τον στ. 556α.

19. Gow, Nicander, σ. 199.

20. Αν εξαιρέσουμε την ευεξήγητη φθορά του B, μόνο το χειρόγραφο του Πλανούδη (M) φέρει διαφορετική γραφή, αφού ο κωδικογράφος του R έχει ως αντίβολό του και το M, όπως διαπιστώσαμε αντιβάλλοντας τα χειρόγραφα. Η διόρθωση του Πλανούδη θυμίζει τη γλώσσα του Ησύχιου: λεχων· ὑλῶδες, βοτανῶδες, λ 771 Latte (fortasse λοχμῆν).

21. Mario Geymonat, «Spigolature nicandree», *Acme* 23 (1970) 143.

πόν, κατά τα Σχόλια, σημαίνει ή δασύς ή πρασινίζων ή μικρός (έλαχειδής [έλαχεια-λάχεια] - λαχειδής πρβ. στ. 269 λαχυφλοίοιο, ν. 1. δασυφλοίοιο). Την ερμηνεία του Τζέτζη ακολούθησε ο Gow («greenhued»). Αντίθετα, ο Jacques μεταφράζει «chétif d'aspect» (λεπτοχαμωμένος) ακολουθώντας την τελευταία ερμηνεία των Σχολίων. Την ίδια άποφη φαίνεται ότι είχε και ο Ευτέχνιος, που παραφράζει το σχετικό ημιστίχιο ως εξής: ἄφωνος δέ ἐστιν ὁ φρῦνος καὶ τῶν λιμναίων εἰς μέγεθος βατράχων ἀπολιμπάνεται κατὰ πολύ (82, 17 χ.ε.). Η φράση των λιμναίων εἰς μέγεθος βατράχων ἀπολιμπάνεται κατὰ πολύ, κατά τη γνώμη μας, αποδίδει το επίθετο λαχειδής.

Στ. 573-577. Ο Gow²² μεταθέτει τους στ. 573-577 μετά τον στ. 583, επειδή ο Νίκανδρος στη σχετική ενότητα εγκαταλείπει το πάγιο μέχρι τώρα σχήμα παρουσίασης του υλικού του: δηλητηριώδης ουσία - συμπτώματα - αντίδοτα. Πράγματι, ο Νίκανδρος στους στ. 567-593 αναφέρεται στον θερόεντα και στον κωφόν φρύνο (567-569), στα συμπτώματα (570-572) και στα αντίδοτα κατά του θερόεντος (573-577), και στη συνέχεια στα συμπτώματα (578-583) και στα αντίδοτα (584-593) κατά του κωφοῦ. Οι υποψίες του Gow ενισχύονται από το ναι μήν (584), που ο Νίκανδρος χρησιμοποιεί ως μέσο μετάβασης από μια ομάδα αντιδότων σε μια άλλη²³ και όχι από τα συμπτώματα στα αντίδοτα. Έτσι, μεταθέτοντας τους στ. 573-577 μετά τον στ. 583, ομαδοποιούνται τα συμπτώματα από τη μια και τα αντίδοτα από την άλλη. Η άποφη του Gow δεν φαίνεται να βρήκε απήχηση²⁴. Από τη μεριά μας, βρίσκουμε λογικό ο Νίκανδρος να αναφέρει χωριστά τα συμπτώματα και τα αντίδοτα που αντιστοιχούν σε κάθε ζώο. Η παραβολή των στ. 571-584 των Αλεξιφάρμακων και του σχετικού χωρίου της Παράφρασης δείχνει ότι ο Ευτέχνιος διάβασε ένα κείμενο όπως αυτό που μας δίνει η σωζόμενη άμεση παράδοση:

Αλεξιφάρμακα

- 571 γυῖα δὲ πίμπρησιν, τὸ δὲ συνεχὲς ἀθρόον ἄσθμα
 572 δύσπνοον ἔχφρέται, παρὰ χείλεσι δ' ἔχθρὸν
 ὅδωδεν.

Παράφραση (82, 22 χ.ε.)

- τὰ μέλη ὑποπιμπράμενα αὐτῶν
 ἐστιν, ἀσθμαίνουσι πολὺ καὶ συνε-
 χές, ἔχθοδοπὸν δέ ἐστιν αὐτοῖς ὅ-
 περ ἀσθμαίνουσι, διότι χαλεπὸν
 ἔξόζει, καὶ χωρεῖ διὰ τοῦ στόμα-
 τος αὐτῶν βαρεῖά τις ὄδυμή.

22. A. S. F. Gow, «Nicandrea, With a Reference to Liddell and Scott, ed. 9», *C.Q.* 45 (1951) 116· βλ. και την ἔκδοση του ιδίου: Gow, *Nicander*.

23. Βλ. στ. 64, 178, 554.

24. Jacques, *Les Alexipharmiques*, σσ. 32-33· βλ. και Hermann Schneider, *Vergleichende Untersuchungen zur sprachlichen Structur der beiden erhaltenen Lehrgedichte des Nikander von Kolophon*, Wiesbaden 1962, σ. 112 χ.ε.

- 573 Ἀλλὰ σὺ τῷ βατράχῳ κατεφθέον ἡὲ καὶ ὅπτὴν τυγχάνει ἐφῆθεὶς βάτραχος, γένοιτο δ' ἂν εἰς τροφὴν κάλλιστον καὶ ὅπτὸς ἦν πού τισιν δοθῆ,
- 574 σάρκα πόροις, δὲ πίσσαν ἐν ἥδει μίγμενος οἶνη
- 575 καὶ τε σπλήνη δλοοῖο κακὸν βάρος ἥρκεσε φρύνης,
- 576 λιμναίης φρύνης πολυηχέος, ἢ τ' ἐπὶ φύκει λιμναίου τοῦ ἐπὶ τῶν βρύων ἀνιόντος
- 577 πρῶτον ἀπαγγέλλουσα βοᾶθυμάρμενον εἴαρ.
- 578 Αὐτὰρ δ' γ' ἄφθογγός τε καὶ ἐν δονάκεσσι θαμίζων καὶ προαγγέλλοντος τὴν ἔαρος ὠραν, καὶ ὡς οὐδὲν ἄρα τοῦ ἔαρος τυγχάνει κάλλιον.
- 579 πολλάκι μὲν πύξοιο χλόον κατεχεύατο γυίοις, ποιεῖ ποτὲ μὲν ὡς πύξου γίγνεσθαι τοῦ βλαβέντος τὸ χρῶμα,
- 580 ἄλλοτε δ' ὄγραίνει χολόεν στόμα· καὶ ποτε λυγμοὶ ποτὲ δὲ μοχθηρᾶς τὸ στόμα ἐμπίμπλησιν ὀδυῆς, λυγμούς τε
- 581 ἀνέρα καρδιώντα θαμειότεροι κλονέουσι ἐπιγίγνεσθαι καὶ σπασμούς συνεχῆς παρέχει·
- 582 δὴν δὲ κατικμάζων ἄγονον σπόρον ἄλλοτε φωτός, εἴτι μὴν ἀγόνους ἀνδρας καὶ γυναικας
- 583 πολλάκι θηλυτέρης, σκεδάων γυίοισι τέλεσκε. ἀντικρυς τὸ δεινὸν τίθησιν· ἔξασθενούντων γάρ τῶν μορίων καὶ ἐλαττουμένων τῆς σφῶν κατὰ φύσιν δυνάμεως, τὸ σπέρμα προχωρεῖ ἀτάκτως καὶ οὐ κατὰ λόγον.

Στ. 611-615. Ο O. Schneider²⁵ αθέτησε αυτούς τους στίχους. Τον ακολούθησε ο Gow, με κάποιες επιφυλάξεις²⁶, καθώς και ο Jacques²⁷, που άλλαξε όμως γνώμη αργότερα²⁸. Δεν θ' ασχοληθούμε εδώ με τους λόγους που στηρίζουν τη μία ή την άλλη ἀποφη. Ο Ευτέκνιος, που μας ενδιαφέρει εδώ, παραφράζει τους στίχους αυτούς, και συνεπώς τους διάβαζε στο χειρόγραφό του.

Ενδιαφέρον επίστις παρουσιάζουν οι περιπτώσεις, όπου η Παράφραση συμφωνεί πότε με το Π και πότε με το σύνολο των άλλων χειρογράφων (Ω¹).

25. O. Schneider, *Nicandrea*, σσ. 156-159.

26. Gow, *Nicander*, σ. 182, σημ. στ. Θηρ. 619.

27. Jacques, *Les Alexipharmacques*, σ. 34.

28. J.-M. Jacques, «Nicandre (Alexipharmacques, 611-615), Callimaque (fr. 659 Pfeiffer) et le témoignage d'Andreas sur l'if de l'Oeta», *CCGR* 2 (1982) 37-46.

Η Παράφραση συμφωνεί με το χειρόγραφο Π σε εννέα περίπτωσεις:

Στ. 49 κ.ε.: πηγάνιόν τε πόροις ἐν βάμματι σίμβλων | σθεννὺς αἰθαλόεντα μύδρον-πόροις Π, πίοις (Ω^1). Η γραφή του Π προχρίνεται, διότι, όπως προκύπτει από το όλο κείμενο των Αλεξιφαρμάκων, ο Νίκανδρος στο πρόσωπο του Πρωταγόρα δεν βλέπει ένα ενδεχόμενο θύμα αλλά έναν θεραπευτή. Έτσι, το πιθανότερο είναι ο Νίκανδρος να έγραψε πόροις και όχι πίοις, γραφή που μπορεί να οφείλεται στο βάμματι σίμβλων που ακολουθεί. Τη γραφή πόροις πρέπει να είχε υπόφη του και ο Ευτέχνιος, διότι παραφράζει: καὶ πῆγαν σύμπασι τούτοις κομίζων ἔμβαλλε. Ἀτάρ οὖν δὴ διάπυρον πάνυ σφόδρα ἔμβαλλων μέλιτι σφέννυε σίδηρον (57, 30 κ.ε.). Εδώ πρέπει να προσθέσουμε ότι το χειρόγραφο Π φέρει πόροις δ' ἐν, και όχι πόροις ἐν, όπως πίστευε ο O. Schneider, το κείμενο του οποίου (πόροις ἐν) ανεπιφύλακτα ακολουθούμε.

Στ. 265: ἄλλοτε δὴ βίζεῖα καθεφηθέντα γάλαχτι – καθεφηθέντα Π, καταφηχθέντα Ω^1 (-ψυχθ- CB, om. M). Πρόκειται για γραφές ισοδύναμες. Ο Νίκανδρος θα μπορούσε να παραγγείλει τη χορήγηση είτε ριζών βρασμένων (καθεφηθέντα Π) είτε ριζών κομμένων σε μικρά κομμάτια (καταφηχθέντα Ω^1). Στον στ. 71 παραγγέλλει τη χορήγηση ριζών βρασμένων σε μέλι, ενώ στους στ. 145 και 588 ριζών αναμιγμένων με μέλι. Στην Παράφραση διαβάζουμε ἦν ἐψηθῇ ταῦτα (69, 14), πράγμα που δείχνει ότι το χειρόγραφο που χρησιμοποίησε ο Ευτέχνιος έφερε καθεφηθέντα.

Στ. 318: σπαίρει Π (et ζ), σκαίρει cett. Ο Ευτέχνιος διάβασε τη γραφή σπαίρει (σπαίρων, 71, 14), που φαίνεται και η πιο λογική, αφού το σπαίρειν (= «κινούμαι σπασμωδικά, σπαρταρώ, σφαδάζω») ταιριάζει περισσότερο στην περίπτωση του ασθενούς που σφαδάζει και σπαρταράει στη γη σαν το φάρι, και όχι το σκαίρειν (= «πηδώ, σκιρτώ, χορεύω, τσινώ»). πρβ. σκαίρουσι (sc. πόρτιες) Ὅμ. x 412· σκαίρει (sc. πόρτις), Θεόχρ. 4. 19· ποσὶ σκαίροντες, Σ 572. Ανάλογη περίπτωση απαντά στα Αλιευτικά του Οππιανού (περισκαίρησι - σπέρησι - περισπαίρη, 5. 547)²⁹, όπου ο Ευτέχνιος παραφράζει: δὲ ... νικώμενος σπαίρων³⁰.

Στ. 354. Η μετοχή της Παράφρασης ξηρανθεισῶν τε ἀπίων (73, 7) φαίνεται ότι αποδίδει την σε πληθυντικό αριθμό γραφή αὐαλέας δὴν ἀχράδας του Π (αὐαλέης δὴν ἀχράδος Ω^1).

Στ. 410. Το Ω^1 παραδίδει τον στ. 410 μετά τον 412. Η Παράφραση όμως

29. Bλ. Fr. Fajen, *Handschriftliche Überlieferung und sogenannte Euteknios-Paraphrase der Halieutika des Oppian* [Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaften Klasse, Jahrgang 1979, Nr. 4, Mainz] Wiesbaden 1979, σ. 26· βλ. και M. L. West, «On Nicander, Oppian, and Quintus of Smyrna», *CQ* 13 (1963) 57.

30. Bλ. M. Παπαθωμόπουλος, 'Ανωνύμου Παράφρασις εἰς τὰ 'Οππιανοῦ 'Αλιευτικά, 'Ιωάννινα 1976.

δείχνει ότι ο Ευτέκνιος διάβασε τους στίχους αυτούς με τη σειρά που τους παραδίδει το χειρόγραφο Π:

Αλεξιφάρμακα	Παράφραση (75, 24 χ.ε.)
410 πολλάκι δὲ σκύλαιο κάρη, περὶ δ' αἴνυσσο λάχνην	Άλλὰ μὴν καὶ τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας
411 κέρσας εὐήκει νεόθεν ἔνδριψεν	ἔνδριψεν περιαιρούμενος
412 ἵηα κριθάρων νεοθηλέα φυλλάδα τ' ἴσχνην	κατάπλαττε αὔτην ἄρτι μὲν ἀλεσθεισῶν κριθῶν τῷ ἀλεύρῳ
413 πηγάνου, ...	ἄρτι δὲ πηγάνου συναχθέντος φύλλοις.
414 ... πλάσσοις·	

Στ. 424: χειληγόνου (sc. βουκέραος) Π, σιτηγόνου Ω^1 (καὶ τα δύο ἄπαξ). Εδώ ο Ευτέκνιος παραφράζει: εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ἀγαθὴ πέφυκεν ἥδε (sc. βουκέρωας) πρὸς τροφὴν τοῖς ζώοις (76, 15). Είναι προφανές ότι ο Ευτέκνιος διάβασε χ(ε)ιληγόνου, αφού χ(ε)ιλός σημαίνει χόρτο για τροφή των ζώων.

Στ. 472. (470 δς sc. θαλάσσιος λαγός) δ' ἥτοι ῥυπόεις ὑπὸ δστλίγγεσσιν ἀραιαῖς | τευθίδος ἐμφέρεται νεαλής γόνος ἢ ἄτε τεύθου, | οἰά τε σηπιάδος φυξῆλιδος, ἢ τε μελαίνει - οἰά τε Π, ἢ ἄτε Ω^1 . Παραθέτουμε το σχετικό χωρί της Παράφρασης: μέλας δέ ἐστιν τὴν ἰδέαν (sc. θαλάσσιος λαγός), καὶ ὑπὸ ταῖς τῆς τευθίδος ἢ τεύθου πλεκτάναις φέρεται, ὑποφέρεται δέ γε δμοίως καὶ ταῖς τῆς σηπίας, ἡπερ δειλίας εἴνεκά που ἀφίσηι θολόν (78, 11 χ.ε.). Κατά τη γνώμη μας, Παράφραση καὶ Π συμφωνούν, γιατί η γραφή οἰά τε είναι αυτή που αναγκάσει τον Ευτέκνιο να επαναλάβει το ρήμα (φέρεται - ὑποφέρεται) καὶ να χρησιμοποιήσει το δμοίως καί:

Αλεξιφάρμακα	Παράφραση (78, 12)
ἐμφέρεται ... οἰά τε	φέρεται, ὑποφέρεται δέ γε δμοίως καὶ

Αν ο Ευτέκνιος είχε διαβάσει ἢ ἄτε, θα το απέδιδε, πιστεύουμε, με διακευτικό ἢ, όπως το έκανε με το ἢ ἄτε τεύθου του προηγουμένου στίχου.

Στ. 536: ἐρύγοι λωβήμονα κῆρα - ἐρύγοι Π, ἐρύχοις Ω^1 (-χος C). Στο σημείο αυτό ο Ευτέκνιος μας δίνει την παρακάτω παράφραση: τὸν ἐκ τοῦ μύκητος τῷ φαγόντι κατασκευαζόμενον ἀποβλύζειν ἔων παραιτοῦ θάνατον (81, 4 χ.ε.). Ο Ευτέκνιος με το ἀποβλύζειν, που σημαίνει καὶ ἀπεμεῖν, πρέπει να αποδίδει το ἐρύγοι. Με το ρήμα ἐμεῖν ο Ευτέκνιος απέδωσε το ἐρεύγειν του στ. 111: δφρα τὰ μέν τ' ἐρύγησι = ἐμῶν τε γὰρ οὗτος ἀπὸ μὲν ἐνίων τῶν τοιούτων (61, 19 χ.ε.).

Στ. 544-545: σάρκα δ' ἐπιτροχόωσαι ἀολλέες ἄκρα πελιδναι | σμώδιγγες στίζουσι κεδαιομένης κακότητος - ἐπιτροχόωσαι Π, ἐπιτροχόωσιν Ω^1 . στίζουσι Π, στάζουσι BMf et Ald, στάζουσαι CvmRGV, στίζουσαι R¹. Ο Ευτέκνιος παραφράζει: καὶ οὐ πᾶν ἐρυθρόν, ἀλλὰ κατὰ τόπους τὸ σῶμα γίγνεται, καὶ μώλω-

πας ἔχει, καὶ ζοφώδης αὐθίς ἐπιτρέχει χροιά. Η απόδοση του Ευτέχνιου και ειδικότερα ο εμπρόθετος προσδιορισμός κατὰ τόπους δείχνει ότι διάβασε στίζουσι (και όχι στάζουσι) και επομένως ἐπιτροχόσαι.

Η Παράφραση ενισχύει το χειρόγραφο Ω^1 σε επτά περιπτώσεις:

Στ. 122: περιφαύουσι δ' ἀνῖαι | θώρηκος τόθι χόνδρος – περιφαύουσι Ω^1 , παραφαύουσι Π. Η Παράφραση (έχ τούτου ἴστανται ὁδύναι πολλαὶ καὶ χαλεπαὶ περὶ τὸν χόνδρον, 62, 14 χ.ε.) συνηγορεί υπέρ της γραφής του Ω^1 .

Στ. 251.: περὶ χείλη | ... δυσάλυχτος ἵππεται ἔνδοθι κνηθμὸς – ἔνδοθι Ω^1 , ἄμμιγα Π. Το επίρρημα ἄμμιγα, ποιητικός τύπος του ἀνάμιγα (= ἀναμίξ), υιοθετημένος από τους O. Schneider και Gow, καθώς και από τον Jacques, όπως φαίνεται από τη μετάφρασή του, δεν δίνει καλό κείμενο, εκτός κι αν του δώσουμε τη σημασία του «παντού, σ' όλη την επιφάνεια» ή «διάχυτα», όπως το έκαναν, αντίστοιχα, οι δύο τελευταίοι ερευνητές³¹. Η Παράφραση (πρῶτον μὲν ἔνδοθεν ἐγείρεται καὶ περὶ τὰ χείλη τοῦ πιόντος ἀμήχανος κνησμός, 68, 21 χ.ε.) δείχνει ότι ο Ευτέχνιος διάβασε ἔνδοθι, όπως το ἔκανε και στον στ. 316: τὸ δὲ θλίβεται ἔνδοθι πνεῦμα. Τη φράση αυτή ο Ευτέχνιος αποδίδει ως εξής: τοῦ πνεύματος ἔνδον ἀποθλιβομένου (71, 11). Αξίζει να σημειώσουμε ότι και στα Σχόλια διαβάζουμε: τὰ εἴσω τῶν χειλέων κινεῖ (sc. τὸ ἐφήμερον) πρὸς κνησμόν. Είναι προφανές ότι με τον επιθετικό προσδιορισμό τὰ εἴσω αποδίδεται το ἔνδοθι.

Στ. 376: δορύχνιον Ω^1 , δορύχνιον Π. Η Παράφραση (τὸ δορύχνιον, 74, 13) συμφωνεί με το Ω^1 . Η γραφή του Π παραδίδεται και από το Et. Magnum³². Πάντως ο Πλούταρχος³³, ο Γαληνός³⁴ και ο Διοσκουρίδης³⁵ χρησιμοποιούν τον τύπο με χ.

Στ. 414: πλάσσοις Ω^1 , πάσσοις Π. Ο Ευτέχνιος φαίνεται ότι διάβασε πλάσσοις, αφού παραφράζει κατάπλαττε (75, 25). Μπορούμε να υιοθετήσουμε τη γραφή πλάσσοις με τη σημασία που δίνει ο Ιπποκράτης στα σύνθετα προσ- καταπλάσσω³⁶. πρβ. στ. 79: ἀφρὸς ἐπιστύφων ἐμπλάσσεται.

31. Ο Gow (*Nicander*, σ. 111) μεταφράζει το σχετικό χωρίο: «an incurable itching assails his lips all over». Όμοια μεταφράζει και ο Jacques (*Les Alexipharmacques*, σ. 20): «elles [sc. les lèvres de la victime] sont assaillies d'une irritation diffuse et rebelle». Το «all over» του Gow αλλά και το «diffuse» του Jacques απέχουν, νομίζουμε, από τη σημασία του ἄμμιγα.

32. 283, 37 χ.ε.: Δορύχνιον: Παρὰ Νικάνδρῳ ἀντιφάρμακον. Γράφεται καὶ δορύχνιον. Ο τύπος με -χν-, που απαντά και στα σχόλια δύο κωδίκων (Σ 376 b-d· βλ. χριτικό υπόμνημα Geymonat), μπορεί να οφείλεται στη σύγχυση του Κ με το Χ. Στον Ησύχιο αναφέρεται δορύμνιον· εἶδος βοτάνης, που έχει διορθωθεί σε -ύν-. (δ 2233 Latte).

33. Δημήτρ. 20.

34. 13. 356, 14. 140 (και δορυκνήδιον 11. 864)· βλ. και Ψ-Γαλ. 19. 724, 728, 736.

35. 2. 70, 4. 74, 4. 143, Εύπ. 2. 153· βλ. και Ψ-Διοσκ. Αλεξ. 6.

36. ἔξωθεν ἐπιχριόμενά τε καὶ προσπλασσόμενα, Αρχ. Ἰητρ. 15. 4 Jouanna, Belles Letters, t. II 1 (= 1. 606. 16 Littré): διεἰς μελικρήτω, συμφυρήσας ἀλφίτοις, κατάπλασσε, Γυναικ. φύσ. 102 (= 7. 416. 14 Littré).

Στ. 415: νοσκυάμω Ω^1 , συσκυάμω Π. Η Παράφραση (νοσκύαμος, 76, 3) συμφωνεί με το Ω^1 .

Στ. 427: αύαλέον κνίδης σπόρον – αύαλέον Ω^1 , αύαλέης Π (προφανώς λόγω της γενικής κνίδης). Από την Παράφραση προκύπτει ότι ο Ευτέκνιος διάβασε αύαλέον: τὸ σπέρμα τῆς κνίδης ἔτρανθέν (76, 18).

Στ. 565: σκαμ(μ)ώνιον Ω^1 , ἀμμωνιὸν Π. Η Παράφραση (σκαμμωνία, 82, 12) συμφωνεί με το Ω^1 , και όχι με το ακατανόητο ἀμμωνιόν.

Σε οκτώ άλλες περιπτώσεις η Παράφραση συμφωνεί με τα περισσότερα χειρόγραφα:

Στ. 79: ἀφρὸς ἐπιστύφων ἐμπλάσσεται. Τα περισσότερα χειρόγραφα παραδίδουν ἐμπλάσσεται (ἐμπάσσεται ζ, ἐμφράσσεται R¹M). Η γραφή ἐμφράσσεται είναι πιθανότατα διόρθωση του Μ. Πλανούδη³⁷. Το ρήμα όμως ἐμπλάσσειν, εκτός από «εμφράττω» σημαίνει και «αλείφω με κάτι πυκνόρρευστο», ενώ το ρήμα ἐμπάσσειν σημαίνει «ραίνω, πασπαλίζω κάτι ἔτρο». Η Παράφραση (πολὺς ἐπὶ τούτοις ἀφρὸς ἐπιπλασμένος, 59, 14 x.e.) μας πείθει ότι και ο Ευτέκνιος διάβασε ἐμπλάσσεται³⁸.

Στ. 114. Το επίθετο ἄδοξον της Παράφρασης (62, 3) συμφωνεί με τη γραφή ἀχλέα, που παραδίδουν τα περισσότερα χειρόγραφα (ἀλκέα ζ, γραφή που διατήρησαν οι Gorraeus³⁹, Bandini⁴⁰ και Lehrs⁴¹).

Στ. 124: ἄλη δέ φιν ἡθεα φωτὸς | ἄψυχος πεδάει. Τα περισσότερα χειρόγραφα φέρουν την ορθή γραφή ἄλη («παραφροσύνη»). Οι γραφές ἄλλη (Π) και ἄλλῃ (ζ) οφείλονται προφανώς σε αδυναμία κατανόησης της λέξης αυτής. Ο Ευτέκνιος διάβασε σωστά τη λέξη, όπως δείχνει η παράφρασή του: ἀλύει δ' οὖν τὸ ἐντεῦθεν, ὑπὸ τε τῆς ἀμηχανίας καὶ φροντίδων ἀπροσδοκήτων οὐ συγχωρούμενος ἡσυχάζειν (62, 17 x.e.).

Στ. 176: δεσπόζει νηῶν τε καὶ ἐμφθορέων αἰζηῶν. Στον στίχο αυτόν, όπου δεν έχουμε τη μαρτυρία του Π, η Παράφραση (διαφθειρομένων ἀνθρώπων, 65, 19) συμφωνεί και με τη γραφή ἐμφθορέων (ἄπαξ) των χειρογράφων Cаг (ἐμφορέων νAldV), όπου ο Bentley είκασε ἐμπορέων, και με τη γραφή αἰζηῶν τῶν χειρογράφων τγ (ἀλιήων CβR).

Στ. 191: Η Παράφραση μας δίνει φάρυγος (66, 5), που είναι και η γραφή των χειρογράφων mReζ (φάρυγγος βΜ, που απορρίπτεται και για λόγους μετρικούς). Για τους ίδιους λόγους ο Νίκανδρος χρησιμοποίησε τον τύπο -γγος

37. Βλ. και παραπάνω σημ. 19, για τον στ. 568.

38. Βλ. παραπάνω για τον στ. 414.

39. Νικάνδρου Θηριαχά. Nicandri Theriaca, interprete Io. Gorraeo ... Νικάνδρου Ἀλεξιφάρμακα. Nicandri Alexipharmacata ..., Παρίσι 1557.

40. Νικάνδρου Θηριαχά και Ἀλεξιφάρμακα. Nicandri Theriaca et Alexipharmacata ..., curante Ang. Maria Bandinio, Φλωρεντία 1764.

41. F. S. Lehrs, Poetae Bucolici et Didactici. Theocritus ..., Παρίσι 1846.

στο τέλος του στ. 363.

Στ. 282: τὸ δέ οἱ ἐμπλάζεται ἦτορ. Τα περισσότερα χειρόγραφα παραδίδουν ἐμπλάζεται. Άλλα και οι γραφές ἐμπλάζεται του C και ἐμπάζεται των Πη μπορούμε να πούμε ότι είναι προϊόντα μιας μικρής φθοράς της γραφής ἐμπλάζεται. Ο O. Schneider επηρεασμένος από το Π διορθώνει σε ἀμπάζεται, ενώ ο Jacques θα δοκίμαζε ἐμπάλλεται, παραπέμποντας στον Απολλώνιο τον Ρόδιο: ἡελίου ὥς τίς τε δόμοις ἔνι πάλλεται αἰγλὴ (3.756). Η πρόταση αυτή δεν είναι χωρίς αξία, αν μάλιστα θυμηθούμε το ομηρικό ἐν δέ μοι αὐτῇ | στήθεσι πάλλεται ἦτορ (X 452). Ο Νίκανδρος όμως θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το ρήμα ἐμπλάζεσθαι για να δηλώσει την ταραχή, το «πέρα-δώθε» της χαρδιάς. Ας προσθέσουμε ότι στον στ. 757 των Θηριακών διαβάζουμε: χραδίη δὲ παραπλάζουσα μέμηνε. Εξάλλου, η λέξη Ἠτορ δεν σημαίνει μόνο το ανατομικό όργανο «χαρδιά». Ἠτορ σημαίνει επίσης την έδρα της σκέψης και των συναισθημάτων. Από την Παράφραση (ἔπειτα τοῦ πιόντος ἡ φυχὴ πεπλανῆσθαι δοκεῖ, 70, 2) προκύπτει ότι ο Ευτέκνιος διάβασε ἐμπλάζεται, όπως και στην περίπτωση του στ. 189, όπου διάβασε ἐμπλάζοντες ἀγνιαῖς και παρέφρασε: ἀνὰ τὰς στενωποὺς πλανώμεναί είσι (66, 3).

Στ. 491: δσαι (sc. σίδαι) τὰ σκληρέα χάρφη – τ' ἐσκληκότα CG, σκληρέα cett. Το γεγονός ότι το Π δεν μας δίνει τη μαρτυρία του καθιστά σημαντική τη γραφή των χειρογράφων C και G. Ο O. Schneider υιοθετεί τη γραφή τὰ σκληρέα. Αντίθετα, ο Gow και ο Jacques⁴² προτιμούν τη γραφή τ' ἐσκληκότα, ενώ η White⁴³ επανέρχεται στη γραφή τὰ σκληρέα, δίνοντας στο επίθετο τη σημασία του πικρός («bitter»). Ο Ευτέκνιος κάνει λόγο για απαλές, απύρηνες ροδιές. Παραβέτουμε το σχετικό χωρίο: είσι (sc. φοιαῖ) δὲ ἀπαλάι, καὶ καλοῦσιν αὐτὰς ἀπυρήνους (79, 14). Κατά τη γνώμη μας, αν ο Ευτέκνιος είχε διαβάσει ἐσκληκότα, δεν θα μιλούσε για ἀπυρήνους. Μόνο ένα κείμενο που έφερε ΤΑΣΚΛΗΡΕΑ, και που ο Ευτέκνιος διάβασε τ' ἀσκληρέα (μη σκληρά - απαλά - απαλές ροδιές), θα μπορούσε να τον οδηγήσει σε μια τέτοια απόδοση.

Στ. 493. Η προστακτική συνέχθλιβε της Παράφρασης (79, 8) συμφωνεί με τη γραφή θλίψαις των περισσοτέρων χειρογράφων (θλίψεις βτ). Η προστακτική του Ευτέκνιου αντιστοιχεί στην προστακτική ευκτική του Νίκανδρου, που αποτελεί modus scribendi για τον Κολοφώνιο ποιητή. Η γραφή θλίψεις ίσως οφείλεται σε παρανάγνωση της βραχυγραφίας της κατάληξης -αις.

Η Παράφραση επίσης συμφωνεί αρκετές φορές με τα μισά σχεδόν από τα χειρόγραφα, που φαίνεται ότι φέρουν την ορθή γραφή:

Στ. 36: τὴν μέν τε κλείουσι μυοκτόνον ... (38 οἱ δέ τε παρδαλιαγχές) – τε CR¹γ, τοι Πα (om. d). Τη γραφή τε διάβασε και ο Ευτέκνιος: Λέγεται δ' οὖν ἡ

42. Οι O. Schneider και Gow αγνοούσαν το C, ενώ ο Jacques το είχε υπόψη του.

43. White, *Studies*, σ. 105.

αύτή καὶ μυοκτόνον ἡ βοτάνη ... ἀλλὰ μὲν δὴ καὶ παρδαλιαγχὲς ἥδε παρ' ἐνίων προσαγορεύεται (57, 13 χ.ε.).

Στ. 87. Εδώ η Παράφραση (πρημαδίας, 60, 7) συμφωνεί με τη γραφή πρημαδίς των CvmGV (πρημαδίν RM, προμαδίν d, πρηκαδίν B et Ald, πρημάδης f, deest Π). Η ποικιλία της παράδοσης φαίνεται ότι οφείλεται στη σπανιότητα της λέξης πρημαδί (ένα είδος ειλιάς)⁴⁴.

Στ. 106: πολλάκι δ' ἐνθρύψειας ἐν ὀπταλέησιν ἀκοσταῖς – ὀπταλέησιν εζ, αὐσταλέησιν (ἀβαλ- C) α, deest Π. Ο Πλανούδης (M) διορθώνει σε ἀσταλέησιν, από όπου ο Meineke⁴⁵ υποφιάζεται αὐσταλέησιν. Η Παράφραση (ὸπτηθείσῃ τροφῇ, 61, 13) δείχνει ότι ο Ευτέχνιος διάβασε ὀπταλέησιν.

Στ. 109: καταλείβεται (sc. δάκρυον) Σα, καλλείβεται ε, καταταλείπεται Μ, καλλείπεται ζ, κατακλείεται Π. Η απόδοση του Ευτέχνιου (ὅ δὴ καταρρέον [sc. ὑγρόν], 61, 17) μας παραπέμπει κατευθείαν στη γραφή καταλείβεται (ἢ καὶ καλλείβεται).

Στ. 192: ἄκρα δ' ἐπιφύχει – δ' ἐπιφύχει CβR, δέ τοι φύχει γ, δέ τε φύχει μ, deest Π, δέ οἱ φύχει ci. Klauser⁴⁶. Η εικασία του Klauser παραμένει πάντα ελκυστική. Δικαιιολογημένα παραπέμπει στους στ. 282, 341, 343 (δέ οἱ), αφού το μόριο τοι απαντά μόνο στον στ. 4. Η παράφραση του Ευτέχνιου (ἀλλὰ γὰρ καὶ τῶν ἄρθρων ἐπιφυχομένων, 66, 5 χ.ε.) συμφωνεί με τη γραφή δ' ἐπιφύχει.

Στ. 307. (306 ἢ ἔτι καὶ ῥυτὰς πεδανὰς ἀπαμέργεο βλάστας), νάρδον, λιμναίου τε χαδῶν ἀπὸ κάστορος ὅρχιν. Τα χειρόγραφα ΠΙCa(m^{a.c.}) φέρουν την εσφαλμένη γραφή νάρδου, που οφείλεται ἡ στην αιτιατική βλάστας του προηγουμένου στίχου ἡ στη γενική λιμναίου, που ακολουθεί, ἡ σε παλαιογραφικό λάθος (υ αντί ν). Ο Ευτέχνιος διάβασε σωστά (νάρδον, 70, 30), ὅπως καὶ οι αντιγραφείς των χειρογράφων m^{P.C.}γ.

Στ. 309. (λιμναίου τε χαδῶν ἀπὸ κάστορος ὅρχιν· | ἢ ὁδελὸν κυνηστῆρι κατατρίφαιο χαρακτῷ | σιλφίου, ἄλλοτε δ' ἵσον ἀποτμήξειας ὅποιο – ἄλλοτε δ' ἵσον ΠιμRδ (ἵσον om. M), ἄλλοτ' ὅλιζον Cνζ, δ' ἄλλοτ' ὅλιζον B. Ο Ευτέχνιος αποδίδει περιληπτικά τους στ. 307-309: καὶ κάστορος τοὺς χρεμαστῆρας (ὅβιολὸς δὲ δὴ τοῦ καστορίου τυγχανέτω σταθμός), καὶ σίλφιον (δὲ σταθμὸς ὑπαρχέτω καὶ τούτου ὅβιολός), 70, 30 χ.ε.). Από την παράφραση, καὶ ειδικότερα από την τελευταία πρόταση του χωρίου που παραθέσαμε, προκύπτει ότι ο Ευτέχνιος διάβασε ἵσον.

Στ. 423: τῷ δόμεναι ... πόσιν ἄλθεα πώνειν – τῷ δόμεναι Ca (Rv.1.), τῷ δ' ὅτε (ὅ-) μὲν ΠΙγγ· ἄλθεα Π, ἥλιθα Ω¹· πώνοις Π, πίνειν Ω¹ (deest d), πώ-

44. Σ 87 a: πρημαδία καὶ ὄρχας καὶ μυρτίνη εἰδῆ ἐλαιῶν είσιν.

45. Augustus Meineke, *Analecta Alexandrina*, Βερολίνο 1843, σ. 43.

46. Hermannus Klauser, *De dicendi genere in Nicandri Theriacis et Alexipharmacis [Quaestiones Selectae, Dissertationes Philol. Vindob. VI]*, Βιέννη 1898, σ. 42.

νειν *scripsi*. Από τους εκδότες μόνο ο J. G. Schneider υιοθετεί τη γραφή δόμεναι. Ο O. Schneider αφήνει κενή τη θέση του πώνειν⁴⁷, ο Gow διορθώνει σε πίσαις, ενώ ο Jacques, που διάβασε σωστά πώνοις (και όχι πώμοις), εκτιμώντας την αξία της γραφής αυτής, προτείνει, τολμηρά θα λέγαμε, δς (τῷ codd.) ... πώνοι. Πράγματι, δεν μπορεί κανείς εύκολα να αγνοήσει το γεγονός ότι το αρχαιότερο χειρόγραφο (Π) φέρει τη δύσκολη γραφή πώνοις. Είναι πολύ πιθανό η γραφή πίνειν όλων των άλλων χειρογράφων να μην είναι παρά ένα ερμήνευμα του πώνειν που προτείνουμε. Από την άλλη, το δ' δτὲ μὲν πήρε τη θέση του δόμεναι εξαιτίας του ἄλλοτε που ακολουθεί, με άμεση συνέπεια την τροποποίηση του πώνειν σε πώνοις. Ο Ευτέχνιος παραφράζει τον στίχο ως εξής: ἀλλὰ τούτω μὲν πίνειν γάλα χρὴ διδόναι (76, 12). Η παράφραση αυτή μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Ευτέχνιος διάβασε τουλάχιστον τῷ ..., αλλά πέρα απ' αυτό δεν φαίνεται να συμβάλλει αποφασιστικά στη λύση του προβλήματος, αφού ο Ευτέχνιος παραφράζοντας θα μπορούσε να καταλήξει σ' αυτήν την απόδοση, ακόμη κι αν είχε διαβάσει μιαν άλλη γραφή.

Στ. 438: ὡχραίνει δὲ ρέθος. Η Παράφραση (ώχροὶ τὰ πρόσωπα τυγχάνουσι, 77, 6) συμφωνεί με τη γραφή ὡχραίνει που παραδίδουν τα χειρόγραφα ΠCγ (deest d), και όχι με τον λανθασμένο τύπο ἀχραίνει της ομάδας α.

Στ. 602: δρμίνοιο νέην – δρμίνοιο ντῆς (δρμείνοιον ἔχην Π, που δείχνει ότι το αντίβολό του έφερε δρμίνοιο νέην· δρμήνοιο B), δρμίνθοιο CGv.1.RM, δρμίθοιο G, deest d. Το δρμινον (83, 30) της Παράφρασης συμφωνεί με τη γραφή δρμίνοιο.

Δεν λείπουν όμως και οι περιπτώσεις, όπου η Παράφραση συμφωνεί με τις γραφές δύο ή τριών χειρογράφων, συμφωνία που δεν εκπλήσσει αφού πρόκειται για χειρόγραφα υψηλής στεμματικής αξίας:

Στ. 38: παρδαλιαγχές ΠC, πορδαλιαγχές Ω². Στην Παράφραση διαβάζουμε παρδαλιαγχές (57, 17).

Στ. 511: τῷ σὺ τότ' (512 νείμειας) – τῷ CG (ῶ Π), και cett. Η παράφραση του Ευτέχνιου (ἀλλὰ τούτῳ ποτέ ... δοτέον, 80, 10) συμφωνεί με το τῷ.

Στ. 567: ἦν ... ποτὸν ἵσχη – ἵσχη G (ἵσχοι C), ἵσχης cett. Το γ' ενικό πρόσωπο της Παράφρασης (ἐπειδάν ... πίη τις, 82, 16) δείχνει ότι ο Ευτέχνιος διάβαζε ἵσχη⁴⁸. Στο σημείο αυτό είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του Σχολιαστή: εἰς δὲ τὸν τέλειον λόγον προσληπτέον τὸ τίς. ἔνιοι δὲ ἀγνοοῦντες γράφουσι μετά τοῦ σ., δύσφημον ποιοῦντες τὸν λόγον (567b)· βλ. και στ. 59, όπου ο Jacques διόρθωσε από (ποτόν) ἵσχοις σε ἵσχειν (= πίνειν) βλ. και στ. 496, 502.

47. Δικαιολογημένα, αφού δεν καταλάβαινε τη γραφή πώμοις που τον είχαν πληροφορήσει ότι έφερε το χειρόγραφο Π.

48. Βλ. παραπάνω σ. 255 για τον σ. 49, και παρακάτω σ. 263 κ.ε. για τον σ. 116.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και μερικές από τις περιπτώσεις, όπου η Παράφραση συμφωνεί με ένα χειρόγραφο:

Στ. 325: ἡ ἐρίφου τοτὲ δ' αὖ σὺ καὶ εὐσκάρθμοι λαγωοῦ | αἰνύμενος (sc. πυετίνη) μογέοντι φέροις εὐαλθέ' ἀρωγήν. Μόνο το χειρόγραφο Β παραδίδει αὖ, γραφή που μπορεί να οφείλεται είτε σε διόρθωση είτε σε παρανάγνωση του ἀν⁴⁹ που, ομολογουμένως, λόγω της ευκτικής φέροις δίνει εξίσου καλό κείμενο. Τη γραφή όμως αὖ διαβάζουμε και στην Παράφραση: τοτὲ δ' αὖ (71, 23), που ο Νίκανδρος χρησιμοποιεί και στον στ. 455⁵⁰. Ας σημειώσουμε πάντως ότι αποδοχή του ἀν θα σηματοδοτούσε τη μοναδική φορά που ο Νίκανδρος θα χρησιμοποιούσε δυνητική ευκτική με ἀν στα Αλεξιφάρμακα.

Στ. 483: τῷ μὲν Φωκήσσαν ἄλις πόσιν ἐλλεβόροιο | νείμειας – Φωκήσσαν G, φοινήσσαν cett. (G^{s.l.}). Ο Ευτέχνιος διάβασε Φωκήσσαν (ἐλλεβόρου Φωκικοῦ, 79, 2), γραφή που φέρεται ως varia lectio στα Σχόλια⁵¹, απ' όπου φαίνεται ότι την πήρε ο κωδικογράφος του G, και που έγινε αποδεκτή από τον J. G. Schneider και τους επόμενους εκδότες των Αλεξιφαρμάκων⁵². Ο K. A. Τρυπάνης⁵³ θεωρεί τη γραφή Φωκήσσαν πολύ ύποπτη, γιατί ο Νίκανδρος δεν χρησιμοποιεί τις καταλήξεις -ήεις, -ήεσσα, -ῆν για να δηλώσει τόπο καταγωγής, και φαίνεται ότι προτιμά την εικασία φοινήντος του Bentley. Πράγματι, ούτε στον Νίκανδρο ούτε και αλλού, από όσο γνωρίζουμε, χρησιμοποιείται επίθετο σε -ήεις για να δηλώσει τόπο. Θα μπορούσαμε όμως να δεχτούμε εδώ μια μοναδική χρήση επιθέτου σε -ήεις, όπως μοναδική φαίνεται να είναι και η χρήση επιθέτου σε -όεις για τον σχοπό αυτό⁵⁴: Ἀπόλλωνος Μαλέντος (<Μαλέα, τοπωνύμιο της Λέσβου)⁵⁵. Στη χρήση του επιθέτου ίσως επέδρασε και ο επικός τύπος Φωκής (=Φωκεῖς)⁵⁶. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη μας ότι κανείς άλλος από τους ομόρριζους τύπους του επιθέτου (Φωκίς, Φωκής, Φωκικός) δεν θα εξυπηρετούσε μετρικά. Ακόμη, δεν μπορεί κανείς εύχολα να συμφωνήσει με την τροποποίηση σε φοινήντος, διότι η συμφωνία στην πτώση επιθέτου (φοινήντος) και ουσιαστικού (ἐλλεβόροιο) καταστρέφει το σχήμα υπαλλαγής, που φαίνεται ότι αρέσει στον Νίκανδρο⁵⁷. Το επίθετο Φωκήις προσφέρεται ως

49. Ο J. G. Schneider υιοθέτησε το αὖ του P (ενός από τους απογόνους του Β που είχε υπόψη του), ακολουθούμενος μόνο από τον Lehrs.

50. Πρβ. τοτὲ δ' αὔτε (στ. 120, 289).

51. Στα Σχόλια διαβάζουμε: τῷ μὲν φοινήσσαν γράφεται τῷ μὲν Φωκήσσαν, ἀντὶ τοῦ Φωκικὴν ... φοινήσσαν δὲ εἴρηκε τὴν τοῦ μέλανος ἐλλεβόρου πόσιν (483a).

52. O. Schneider και Gow ad loc. Τη γραφή υιοθετεί και ο Jacques, όπως προκύπτει από τη μετάφρασή του (σ. 29).

53. Bλ. βιβλιοχρισία του για την έκδοση του Gow στο JHS 74 (1954) 204.

54. Το Ὀπόεντα της Ιλιάδας (B 531) είναι ουσιαστικοποιημένο.

55. Θουκ. 3. 3. 3, 5· 3. 4. 5· 3. 6. 2· Αριστ. Ἀν. 973 a 11 Bekker Καλλ. 485 Pf. Ησύχ. μ 250 Latte.

56. B 517, 525· Ησ. Ασπ. 25· Απολλ. P. 1. 207.

57. Πρβ. στ. 11, 180, 200, 205-6, 323, 348, 402-3, 423, 473, 483, 532.

προσδιορισμός του ελλέβορου. Ο Νίκανδρος εδώ αναφέρεται συνεχδοχικά στον Αντικυρικό ελλέβορο. Η Αντίκυρα, πόλη Φωκική, φημιζόταν και για τον λευκό και για τον μαύρο ελλέβορό της⁵⁸. Η γραφή φοινήσσαν μπορεί να οφείλεται σε παλαιογραφικό λάθος: μια επιπόλαιη ανάγνωση του ΩΚ σε OIC θα αρχούσε για να διορθωθεί στη συνέχεια το ακατανόητο ΦΟΙCΗΕCCAN σε ΦΟΙNHECCAN, καθώς μάλιστα πρόκειται για έλλεβορον, που συνήθως φέρεται ως λευκὸς ἡ μέλας⁵⁹ και χρησιμοποιείται ως καθαρτικό. Μπορεί ακόμη το Φωκήσσαν να διορθώθηκε σε φοινήσσαν, μια και ο ελλέβορος είναι γνωστός (και) ως μέλας (φοινήεις), αλλά όχι ως Φωκικός (Φωκήεις).

Στ. 499: ρύμη ἄλις προῦτυφε ποτοῦ μέτα χήτεϊ βρώμης | βδέλλα – χήτεϊ⁶⁰ C, χείλεϊ Ω², χείλεσι Π. Στο σημείο αυτό ο Ευτέκνιος παραφράζει ἐφέσει τροφῆς (80, 1), που θυμίζει το ἔνεκα βρώμης των Σχολίων (498a). Είναι πολύ πιθανό πίσω απ' αυτά να βρίσκεται η γραφή χήτεϊ βρώμης (= ελλείφει τροφῆς), που πρέπει να είναι η γραφή του Νίκανδρου, γιατί αλλιώς, ενώ η γραφή χείλεϋ/χείλεσσι είναι κατανοητή, το βρώμης μένει μετέωρο.

Στ. 533: μῆδον ΠΩ², μῆλον C. Η τελευταία γραφή παραδίδεται και από τα Σχόλια ως varia lectio(αλλά μόνο στα χειρόγραφα VqtDresd και στην Al-dina)⁶¹, όπως επίσης και από τον Ευτέκνιο (μῆλον, 80, 31). Στην περίπτωση αυτή όμως μάλλον πρόκειται για σφάλμα που διέπραξαν ο Ευτέκνιος και οι αντιγραφείς ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον λόγω της σύγχυσης των γραμμάτων Δ και Λ, κάτι που συμβαίνει συχνά στην κεφαλαιογράμματη.

Στ. 556α: ἀλθαίνει και γέντα σοδὸς φλιδόντος ἀλοιφῆ. Η Παράφραση και το χειρόγραφο C φαίνονται και πάλι να συμφωνούν (γέντα ΠΩ², γέννα C). Ο Ευτέκνιος παραφράζει ἔχγονα (81, 29). Είναι όμως πολύ πιθανό ο καδικογράφος του C (ή ο πρόγονός του) και αυτός του χειρογράφου που χρησιμοποίησε ο Ευτέκνιος να διέπραξαν το ίδιο λάθος ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, «διορθώνοντας» το γέντα, μια λέξη που δεν καταλάβαιναν λόγω της σπανιότητάς της.

Θεωρήσαμε σκόπιμο να παραθέσουμε χωριστά τις τέσσερις περιπτώσεις όπου το χειρόγραφο που χρησιμοποίησε ο Ευτέκνιος έφερε, κατά τη γνώμη μας, γραφές διαφορετικές από αυτές που μας δίνουν οι ἀμεσοί μάρτυρες, και που φαίνεται να συμφωνούν με διορθώσεις που έγιναν από φιλολόγους:

Στ. 116: μὴ ... | κεῖνο ποτὸν δέξαιτο. Όλα τα χειρόγραφα (ομ. m) παρα-

58. Bλ. Διοσκ. 4. 148, 149, 162 και Στράβ. 9. 3. 3.

59. Bλ. ενδεικτικά στο Corpus Hippocraticum Γυναικ. 16 (8. 54. 9 Littré), Διαλ. Οξ. 23 (2. 274. 3 Littré = Joly 23. 1, Belles Lettres, Hippocr. τ. VI, 2 23), Νούσ. ΙII 15. 52 (7. 140. 22 Littré = Potter, Loeb Cl. Libr., Hippocr. τ. VI, σ. 34) και Διοσκ. 4. 148, 162.

60. Ο O. Schneider, που δεν είχε υπόψη το χειρόγραφο C, διόρθωσε το χείλεϋ/χείλεσσι σε χήτεϊ, ίσως ξεκινώντας από τον Ευτέκνιο.

61. Bλ. Geymonat, Scholia, σ. 28 και 533b.

δίδουν δέξαιο. Ο O. Schneider διόρθωσε σε δέξαιο, πιστεύουμε σωστά⁶². Η παράφραση του Ευτέχνιου (τῷ ἐκ ταύτης [sc. κανθαρίδος] μήποτε γένοιτο πόματι κατεσκευασμένῳ ἐντυχεῖν ἀνθρώπῳ, 62, 8 χ.ε.) και ειδικότερα το μήποτε γένοιτο ἐντυχεῖν ἀνθρώπῳ δείχνει ότι διάβασε το ρήμα σε τρίτο πρόσωπο.

Στ. 289. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν εἰδόμενος, γραφή που διόρθωσε ο O. Schneider σε εἰδόμενον:

	Αλεξιφάρμακα	Παράφραση (70, 8 χ.ε.)
286	χαταπνίγουσα δὲ πνεῦμα	ἀλλά τοι τὸ πνεῦμα διαδρομὰς μὲν ἔνδον
287	ἐντὸς ὑποβρομέει, δλίγω δὲ ἐνελίσσεται ὅγμῳ	ἀποκλεισθὲν ἀπεργάζεται, ἡχεῖ δὲ μένον ἐν ταύτῳ· καὶ βορβορύσεται,
288	πολλάκι δὴ βροντῆσιν ἀνομβρήνετος Ὀλύμπου	ὅτε μὲν βροντῆς ἤχον ἀπεργάζόμε- νον, ὃν ἡχεῖν τὴν βροντὴν ἐν Ὀλύμ- πῳ λόγος,
289	εἰδόμενον,	

Φαίνεται ότι ο Ευτέχνιος μεταφράζοντας ἀπεργάζόμενον (sc. πνεῦμα) διάβασε εἰδόμενον, συνεχίζοντας τη σειρά των μετοχών ἀποκλεισθὲν και μένον.

Στ. 482: ἐμυδάξατο (-δέξ- C), ἀνεμύξατο Π (και τα δυο ακατανόητα). Η μετοχή της Παράφρασης μυσαττόμενος (79, 1) συμφωνεί με τη διόρθωση του Bentley ἐμυσάξατο, που ήδη όμως υπάρχει στα Σχόλια: ἐμυδάξατο· ἀντί τοῦ ἐμυσάξατο (482c).

Στ. 500: βδέλλα πάλαι, λαπαρή τε καὶ ἴμείρουσα φόνοιο. Τα χειρόγραφα φέρουν παραὶ λαπάρῃ (παρὰ νm, -άρην G, om. B), που ο O. Schneider διόρθωσε σε πάλαι λαπαρή. Είναι πολύ πιθανό, όπως προκύπτει από την Παράφραση (ἔστι γὰρ ἡ βδέλλα λαγαρή τε καὶ αἴματος ἐπάυρασθαι διὰ παντὸς θέλει, 80, 1 χ.ε.) και ειδικότερα από το επίθετο λαγαρή και τον προσδιορισμό διὰ παντὸς ο Ευτέχνιος να διάβασε πάλαι λαπαρή. Η ἔκφραση παραὶ λαπάρῃ προκαλεί μια εικόνα γνωστή και αναμενόμενη, αυτή της βδέλλας που προσκολλάται στη λαγόνα του θύματος, γι' αυτό και μπόρεσε να πάρει τη θέση του πάλαι λαπαρή (= λαγαρή).

Αναφέρουμε εδώ και την περίπτωση, όπου ο Jacques διορθώνει το κείμενο επικαλούμενος και την Παράφραση του Ευτέχνιου.

Στ. 410: περὶ δ' αἴνυσσο λάχνην | κέρσας ... ἔυρῳ. Ενώ όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν αἴνυσσο, ο Jacques διορθώνει σε αἴρεο για δύο λόγους. Καταρχήν δίνει μια παλαιογραφική εξήγηση. Πιστεύει ότι η γραφίδα του κωδικογράφου επανέλαβε το αἴνυσσο του στίχου 405 (αἴνυσσο δ' αὐτήν) στον στίχο 410. Επίσης στηρίζει τη διόρθωσή του στην Παράφραση του Ευτέχνιου: τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας ἔυρῳ περιαιρούμενος (75, 24 χ.ε.). Στο ρήμα όμως αἴνυσθαι υπάρχει η

62. Βλ. παραπάνω, σ. 255 για τον στ. 49 και σ. 261 για τον στ. 567.

σημασία του «αφαιρώ» (πρβ. ὁ μὲν θώρηκα αἴνυτο, Ὁμ. Λ 374· αἴνυτο τεύχεα ἀπ' ὄμων, Λ 580, Ν 550). Κατά τη γνώμη μας, για την παράφραση που μας δίνει ο Ευτέχνιος (*περιαιρούμενος*) θα ήταν αρχετό να είχε διαβάσει: περὶ ... αἴνυσο ... χέρσας.

Σε δυο περιπτώσεις ο Ευτέχνιος φαίνεται ότι παρανόησε το χείμενο:

Στ. 447: ἔξεγένοντο (sc. μέλισσαι) ... ἐν νεμέεσσιν. Ο Ευτέχνιος παραφράζει: ἔγένοντο δ' οὖν αἱ μέλισσαι ἐν Νεμέᾳ, καὶ αἱ ταύτη δρύες εἶχον αὐτάς (77, 16 x.e.).

Στ. 490. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν προμένειον (-νιον C). Για τη λέξη μας πληροφορούν τα Σχόλια (είδος ροιᾶς, ὀνομάσθαι δέ φησι αὐτὴν ἀπό τινος Προμένου Κρητός, 490d) και ο Ησύχιος (προμένειοι· ροιαί τινες, Schmidt π 3574). Ο Ευτέχνιος όμως χρησιμοποιεί τη λέξη πραμνίου (79, 11), που μας θυμίζει το πράμνιον του στίχου 163, όπου διάβαζε σωστά πράμνιον (πράμνιος [sc. οἶνος], 64, 25).

Παραθέτουμε και μερικές συζητήσιμες περιπτώσεις που προκαλούν εύλογους προβληματισμούς:

Στ. 53: χρυσοῖο νέον βάρος ἐν πυρὶ θάλφας | ἥτε καὶ ἀργυρόεν. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν ἐν. Στην Παράφραση διαβάζουμε: χρυσόν τε αὖ πεπυρωμένον καὶ ἀργυρον, σφόδρα τῷ πυρὶ προσωμιληχότα (58, 3 x.e.). Τι αποδίδει ο Ευτέχνιος με το σφόδρα; Μήπως διάβασε εῦ;

Στ. 215: ἀχθόμενος βοάᾳ. Η Παράφραση (καὶ ὡσπερ οἱ μισανθρωποῦντες μοχθηρὸν φθέγγεται, 67, 8) μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Ευτέχνιος διάβασε ἔχθομενος και όχι τη γραφή των χειρογράφων ἀχθόμενος (deest Π). Ας προσθέσουμε ότι στα Σχόλια αναφέρονται και οι δυο εκδοχές: συνεχῶς δέ, φησί, ἀχθόμενος βοᾷ (215a), αλλά και μισανθρωπίαν νοσῶν καὶ βαρούμενος προΐεται φωνήν (216a, 7).

Στ. 355. Όλα τα χειρόγραφα παραδίδουν μυρτίδας. Ο Ευτέχνιος χρησιμοποιεί τη λέξη σύρνιδος (73, 10), ἔνα ἄπαξ (σύρνι(ι)δος, σύρινδος codd., συρμίδος Geymonat, ἄπαξ επίσης), που προκαλεί μια σειρά από ερωτηματικά. Ο Ευτέχνιος διάβασε σύρνιδας (ἡ συρμίδας); Ἡ διάβασε μυρτίδας, που το απέδωσε με το σύρνιδος (ἡ συρμίδος), ἀγνωστα σε μας; Ἡ διάβασε μυρτίδας, ἔγραψε μυρσίδος (μυρτίς-μυρσίς κατά το μύρτινος-μύρσινος), που στη συνέχεια λόγω αναγραμματισμού ἐγινε συρμίδος κι αυτό με τη σειρά του ἐγινε σύρνιδος;

Στ. 607. Τα χειρόγραφα παραδίδουν (ἐν) πέπεριν (ἐμπέπεριν M, ἐν πεπέρην Π), ενώ η Παράφραση μας δίνει πένεριν (84, 6), ἔνα ἄπαξ. Όλοι οι εχδότες της Παράφρασης δέχονται τη διόρθωση πέπεριν, εκτός από τον Geymonat, που κρατάει τη γραφή πένεριν. Την παράφραση του Ευτέχνιου πρέπει να είχε υπόφη του και ο νεότερος συντάκτης των Σχολίων του χειρογράφου G:

εύρηται δὲ πένεριν γεγραμμένον· ἔστι δὲ εἶδος φυτοῦ.

Σε μία περίπτωση η Παράφραση ενισχύει την αθέτηση δεκατριών στίχων (616-628):

Οι στίχοι αυτοί αναφέρονται στα δηλητηριώδη μανιτάρια, θέμα που έχει ήδη εξεταστεί (στ. 521-536). Για τον λόγο αυτό ο J. G. Schneider τους μεταφέρει μετά τον στ. 536, ενώ οι O. Schneider, Gow και Jacques τους αθετούν. Ας σημειώσουμε ακόμη ότι ο *Cordus*⁶³, όπως προκύπτει από τη μετάφρασή του, μεταφέρει τους στ. 618-628 μετά τον στ. 536. Είναι αξιοσημείωτο ότι και η Παράφραση παραλείπει τους στ. 616-628.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι η «αντιβολή» του χειμένου των Αλεξιφαρμάκων με την παράφραση του Ευτέκνιου δείχνει ότι το χειρόγραφο που χρησιμοποιήσε αυτός ο λόγιος συμφωνεί πότε με ολόκληρη την άμεση παράδοση, πότε με το Π, πότε με την οικογένεια Ω^1 και πότε με γραφές που φέρουν είτε πολλοί είτε λίγοι είτε ένας μόνο από τους σωζόμενους μάρτυρες, ενώ δεν περιείχε τους στίχους 616-628 που αθετούνται από την έρευνα. Ακόμη, δείχνει ότι έφερε γραφές που δεν μας έσωσε η άμεση παράδοση: εσφαλμένες, που μπορεί να οφείλονται και στον Ευτέκνιο, αλλά και ορθές, που ήδη έχουν προταθεί ως διορθώσεις από φιλολόγους, καθώς και γραφές που προκαλούν εύλογους προβληματισμούς.

Όλες αυτές οι περιπτώσεις συμφωνίας και ασυμφωνίας του χειρογράφου του Ευτέκνιου με την άμεση παράδοση, αριθμητικά τουλάχιστον ενδιαφέρουσες, συνιστούν μια μερική αποκάλυψη ενός αρχαίου χειρογράφου, στον βαθμό, βέβαια, που εμείς μπορέσαμε να το αποκαλύψουμε. Οι γραφές που ανασύραμε ίσως να μην έχουν εντυπωσιακές επιπτώσεις στη φυσιογνωμία του χειμένου των Αλεξιφαρμάκων, αλλά δεν μπορούν να αγνοηθούν, όπως δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί η ανακάλυψη κάποιων υπολειμμάτων ενός αρχαίου χώδικα. Έτσι, ο μελλοντικός εκδότης των Αλεξιφαρμάκων θα μπορούσε να τις λάβει υπόψη του, καθώς συμπαρατάσσονται με γραφές της άμεσης παράδοσης, προσθέτοντας το δικό τους βάρος, και να τους δώσει μια θέση στο κριτικό του υπόμνημα (= Eut.), αντιμετωπίζοντάς τες ως γραφές ενός αρχαίου χειρογράφου, δηλαδή με τον σεβασμό που αρμόζει σ' έναν αρχαίο μάρτυρα, αλλά και χωρίς καμία διάθεση υπερεκτίμησής του.

Κέντρο Εκδόσεως
Έργων Ελλήνων Συγγραφέων
Ακαδημίας Αθηνών

Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ

63. *Nicandri carmina Alexipharmacæ et Theriacæ, carmine latino reddidit Euricius Cordus, medicus Marpurgensis ac poeta. Franco apud Ch. Egenolphum 1532*: εμείς μπορέσαμε να δούμε την έκδοση: *Euricii Cordi, Simesui Hessi, Opera Poetica ... denuo luci data cura Henrici Meibomii, Helmaestadii, excudebat Iacobus Lucius, MDCXIV – Nicandri Theriaca ... Nicandri Poetæ et Medici Alexipharmacæ per Euricium Cordum in latinum carmen redacta.*